והגאונים בעל בית מאיר ומוהר"ע איגר ז"ל . ומה שכתבו
הרבנים בתשובתם על הבדוקים ביפו „כי אם באנו לחוש
לנטיעות אין לנו אתרוג כשר" — במחכ"ת לא כן הוא — כי
במקומות הידועים ומוחזקים מדור דור שאין ביניהם חשש
מורכב בעולם , וגם עתה לא נמצא בם אף אילן אחד מורכב ,
באלה ודאי אין לחוש לנטיעות שבהם — לא כן בסביבות
יפו אשר גידול האתרוגים שם הוא מזמן לא כביר ועוד היום
נמצאו מורכבים שם האתרוג בלימון , ודאי שומר נפשו ירחק
מהם , גם מאילנות הבדוקים שם מחשש נטיעות שלהם
הפכיים שם • גם זאת ידוע כי גם הרבנים החתומים על
ההכשר של אתרוגי יפו של אילנות הבדוקים , מקילים לאחרי'
ומחמירים על עצמם וקונים אתרוג לברכה מהבאי' מסביבי'
עה"ק צפת ת"ו .

לכן על הדר"ג לעמוד בפרץ , ולקרב את הכשרים בלי
ספק , ולהרחיק הספיקות מעל גבולם . לא למעני ח"ו , כ"א
האמת והצדק ! — ובזה הדר"ג יגדל כת"ר וגם שכרו
מקדם בברכת עולם עליון וירושלים ת"ו .

שמואל סלאנט (מקום חותמו)

את כל הדברים הגלוים והנאמנים האלה אמרנו עם הספר
לפקות עינים עורות להראות להם האמת כמו שהוא למען ידעו
להבדיל בין אתרוג לאתרוג, בין האתרוגים הגדלים ביער במצב
דפ־אי והיערים , ובין האתרוגים הנלקטים מבין אילני האחרו
אשר נמצא בהם רבים הנראים מירכבים , והאחרים אשר אינם
מורכבים המה בלי הפונה שתילים ממורכבים . והאיש הירא
דבר ה' אשר ירצה לברך על פרי עץ הדר יברור לנפשו את
אשר יבחר, והיה זה שלום מאתנו

בנימן בינש בהרב הגאון מוהר"ר שמואל כלאנט נ"י
יהודא ליב בהרב הצדיק המפורסם מו"ה יוסף זונדל זלה"ה .

לכן מלאתי נחייב להאריך מעט אף במקום שהיה ראוי לקצר יען כי אחשב כנוגע בדבר, כי בני היקר המופלג ושנון מו"ה בנימן בינש שי' הוא סוחר מאתרוגים (הכשרים בלי שום חשש ופקפוק כלל) הבאים מסביבות לפת מהגנות אשר-אלי-פחא וכדומה המוחזקים משנות דור ודור מזמן מרן הרב"י וחביריו אשר היה בצפת, כי הם כשרים בלי שום פקפוק. ונוסף לזה בשנה זאת כאשר הוברר הדבר אשר בגנות סביבות העיר יפו הגדלים שמה אתרוגים זה שנים אחדים ונמצאו שמה אילנות הרבה מורכבים אתרוג בלימון (לומרין), ולכן שלחנו מפעה"ק שלשה אנשים ת"ח מובהקים היודעים בטיב הארץ היטב ויראי ה' באמת, ובדקו כל הגנות סביבות לפת את כל אילני של פרי עץ הדר בעיון יפה עד שרשם. ומה ראו שאין שום חשש הרכבה בהם כפי התעודות אשר עיני הדר"כ יחזו הנם ביד בני שי'. — לא כן האתרוגים הגדלים בסביבות העיר יפו, אשר כבר אתחזק ריעותא כי נמצאו שמה אילנות מורכבים אתרוג בלימון. ואחר הבדיקה אם כי יש שמה גם אילנות הרבה שאינם מורכבים, אך מי ינבא ומי יהיה ערב בדבר כי הגוים הלוקטים מפרדסים שלהם יראו מלערוב אלו עם אלו וגם שמירה אינו מועיל בהם, כי אתנו המודע אשר בעת שהולכים כמה מאחב"י יחד לאיזה כפר לעשות שמה שמורה לחג המצות משעת קצירה, ועיניהם על דרכיהם, בכל זאת כבד מאד לשמור שלא יערבו הגוים חטים ישנים תוך העומרים הנקצרים לשם מצוה, אשר זה נעשה ביום אחד הקצירה והדישה. וכ"ש בלקיטת האתרוגים אשר יארכו ימי לקיטתן שאין לקיטתן כאחת, ודאי איכא למיחש טובא לזיוף ועירוב. זאת ועוד כי רבים מפקפקים ואומרי' כי יש לחוש מאד על השתילים ונטיעות הנלקחים מהאילנות המורכבים שמה אתרוג בלימון, ובזה אין שייך בדיקה. אם כי הגאון מוהר"ז מרגליות ז"ל דעתו להתיר בזה, אולם רבים החולקים עליו, ה"ה הגאון מוהר"ל מפלאצק ז"ל בתשו' בגדי ישע,

והגאונים

דכוללות האשכנזים פרושים פעה"ק **ירושלם** ת"ו.

נאם יעקב יהודא לעווי

נאם יעקב במו"ה משה זלה"ה

נאם מרדכי במהו' הרי' ליב ז"ל (מקום החתם בד"ץ הי"ו)

ראה ראיתי את אשר כתבו הרה"ג בד"ץ החתומים למעלה הכל בצדק ובמישור דברים אמיתים אשר כולנו ידענו כי האנשים האלה טובים השנים ה"ה הרבני מו"ה יהודא ליב שלאגט נ"י בהרב הצדיק המנוח מוהר"ר יוסף זונדל ז"ל, וה"ה הרבני מו"ה בנימן ביינש בהרה"ג מוהר"ר שמואל שלאגט נ"י המה יראים ושלמים, וזה חזקתם לעסוק פה מכמה שנים במסחר וקנין עם האתרוגים הכשרים ומוחזקים מקדמת דנא בלי שום פקפוק וגדולה חזקה כו' כאשר יודעים כולם מגדולי הדור צדיקים אמיתים זי"ע אשר מעולם החזיקו באותן הגנות, אשר המה קונים האתרוגים שלא יש בהם שום נדנוד פקפוק וחשש כ"ש עליהם ומעולם לא נשמע עליהם שמץ דבר. ומלבד אשר בעוה"ר בדור הפרוץ הזה כל אחד ואחד פותח פיו להוציא דבה אשר ייטב לפניו. לכן מבקשים הרבנים הנ"ל להגיד קושט אמרי אמת לאמיתו. הטיבו אשר דברו הרבני' בד"ץ דברים אמיתים! כי המה מוחזקים מכבר וחלילה לחוש בזה שום חשש כלל וכלל. — וכן בדבר האתרוגים בלתי פיטמות מחמת בריותם, על זה העידו גדולי מופלגי תורה שכן הוא אמת לאמיתו. לכן כל הרוצה לקנות למצות אתרוג יבא ויזכה, ואל ישמע לדברי שקר המוציאים דבה אם להרויח ממון שאינו שלהם אם מחמת קנאה ושנאה, רק ישמע לקול המדברים באמת והמה כנים ואמתים ברורים וצלולים. והאל האמת יטה לבבינו ללכת בנתיב האמת. דברי המדבר בצדק יום הנ"ל הבעה"ח

מאיר אויערבאך.

העתק מכתב הגאון הרש"ם שליט"א בדבר הכשר אתרוגי „אם אל פחם" אשר שלח להגאב"ד דעי"ת קאוונא שליט"א.

בעז"ה.

כסא כבוד ינחל מע"כ ידי"ה וידי"נ עוז הרב הגאון
הגדול פאר הדור כו' כו' מוהר"ר **יצחק אלחנן** נ"י
האב"ד ור"מ בע"ת ק"ק קאוונא יע"א
ורב שלום לו ולתורתו. —

אחדש"ו. לאשר כבודו הרמה היה הראשון אשר התעורר בחיבת פירות הארץ, ונתן לבו לפקח על האתרוגים הנשלחים מארץ ע"פ חוקות שלא יהיה בהם שום חשש הרכבה. לכן

והנה פתאום יצא תהימתו בהסכם על הפסק ב"ר הנ"ל ונחתם בראשון לראשון תרל"ח . ההסכמה הנ"ל אשר יתמהו עליה יושבי ירושלם אשר שמעו את ההיפך מפי הגאון מהרמ"א ז"ל בעת היה בבריאותו — הדפיסוה תגרי יפו ועליהם בנו דיק להכשיר אתרוגי יפו הבדוקים — ואין איש מיושבי עה"ק (זולת תגרי אתרוגי יפו) אשר יקבל עליו אחריות ההסכמה הנ"ל .

העתק דברי הכשרים אשר הוציאו לאור מעתק הרבנים הגאונים יצ"ו על אתרוגי „אס-אל-פחם" ושכונותיה .

פרי הארץ

קושט דברי אמת ניתן ליכתב , כי האתרוגים הנשלחי' מפעה"ק ת"ו מאת ה"ר בנימן בינש סלאנט נ"י לשותפו ה"ר יהודא ליב סלאנט נ"י אשר הוא כעת בחו"ל לרגל העסק הלז , הנה מגידולי ארץ הקדושה וממקומות הידועים ומוחזקים בכשרות שאינם מורכבים כלל . ולאשר כי ה"ר יהודא ליב הנ"ל רוצה לפתוח בבריעסט את התיבות אתרוגים הבאים חתומים מפעה"ק בכדי לאחל אותם מאדם כראוי , והוא יחתום אותם אח"כ בחותם שלו . ע"כ לאסאודי נגבה קאתינה ולהודיע קושט אמרי אמת כי השותפים הנ"ל המה יראים ושלמים ונאמנים עם אלקים ואדם , וכל התיבות אשר יהיו חתומים עם חותם ה"ר יהודא ליב סלאנט הנ"ל כאלו , הנה חתומים עם חותם הבד"ץ דפה בלי שום פקפוק .

וכמו כן יכולים לסמוך על האנשים הנ"ל בענין האתרוגים בלתי פיטמות אשר המה שולחים , כפי שנתודענו בבירור מאנשים ת"ח מפורסמים אשר היו בעצמם בהפרדסאו' וראו בעיניהם אשר הרבה והרבה נמצאים בארה"ק אתרוגים בלתי פיטמות אשר המה דרך גידולם ומתחלת בריותם הכשרים כפי הדין . ולראי' בעה"ח בחדש תמוז תרל"ז , אנחנו בד"צ

דכוללות

להחזיר אך ורק בעד הון רב ולא יכלו להוציא ממנו לכן הוציאו ריון על האתרוגים למען לא יקנו ולמען יהיה מוכרח למכור הגן לישראלים והתבעם הגוי ולא רצה בשום אופן למכור, ומזה נתחזק הריון. אולם אחינו בני ישראל הספרדים בעבריא שחקו ע"ז וקונים ממנו האתרוגים למאה, ושאר הגנות מוחזקים במסורה מלבד מה שמדברים על הגנים האשכנזים שהמה בקיאים בהרכבה. עוד יש כמה וכמה האומרי' בכאשר נטעו הגנות נטעו עיקרי אתרוגים מאי קורפו וכו'. והאתרוגי' שישלחו לאלוה מהכולל הוא רק מהמקומות שמוחזקי' בבירור ובמסורה משנים קדמוניות · ועוד הוסיף הרב הגאון הנ"ל דברים אשר אין מהצורך להעתיקם פה.

מכל אלה יראה הרואה שאתרוגי ארץ ישראל הגדלים בגנות הערבאים נכבר המוחזקים הנה באמת אלו האתרוגים שהמה במסורה, ועל השאר יש חשש:

וכדברים האלה העידו עוד הרבנים הגאונים מאה"ק מעיר צפת, והרב הגאון הגדול ר' שמואל העליר נ"י העיד על האתרוגים ששלח הוא מהכולל שהמה ממקומות המוחזקים בכשרות מימות שנים, ומהם לקחו הקדושים הראשונים אתרוגים לברכה, וכן מאז ועד עתה מברכין עליהם בכל שנה:

ע"כ העתקת דברים מהס' היקר „נפש חיה" להגאבד"ק קאלי"ש שליט"א.

מכל אלה הטעמים הגלוים והידועים לא רצה הגאון המובהק המפורסם מו"ה מאיר אויערבאך להסכים על דבר הפסק מהבד"צ, ונהפך הוא כי ערך מכתבים להגאון המובהק מוהר"ר חיים אליעזר וואקס שליט"א שלא ימכור מן האתרוגים אשר שלחו תגרי יפו. וע"כ הפסק ב"ד הנ"ל הנכתב בחדש רחמים בשנת תרל"ז לא ראה אור.

האמנם בסוף חורף דנא כאשר בעוה"ר גברה החולי על ארמו"ר הגאון מהרמ"א זלה"ה עד אשר דבר לא היה לו בשום עסק וענין בלל וכלל כאשר יעידון כל תושבי עיר הק' ת"ו—

והנה

המדבר בלדקה רב להופיע . באתי עה"ח יום כ"ב שבט תרל"ז לפ"ק . **מאיר אויערבאך:**

ואלה דברי הרב הגאון הנ"ל האתרוגים על דבר החקירה והדריבה מאיזה מקום ליקח נטיעות להגנות ומאיזה מקום ישלחו האתרוגים למלוה .

החיים והשלום וכל טוב סלה לכבוד ידיד נפשי ורב חביבי ה"ה הרב וכו' מו"ה חייב אליעזר וואקס נ"י האב"ד דק"ק קאלים יברכהו ה' מליון .

אחד"ש הטוב באהבה . הנה בשבוע העברה כתבתי לכ"ת נ"י בדבר האתרוגים מקור הגנה באה־אל־פחים (הוא לשון אשכנז האם מפחים) הוא כפר מהלך יום אחד משכם עד לפת ת"ו . ושם יש גנות ופרדסים הרבה כי מסוגל האדמה לגדלם , ואמרו לי אם היה מגדל כל האתרוגים הנמלאים שמה בפעמות היה יכול למלאות הרבה , הגנות האלה המה במסורת מדור אחר דור שלא נמלא בהם מורכבים כלל וכלל לא . וכן העיד זה יותר משלשים שנה רב גדול ולדיק זקן נכבד שאלו הגנות מוחזקים המה מדור דור ביתרון הכשר ובמסורה , גם בעיר שכם נמלא ומוחזקים אבל לא הרבה . ובכפר „גלרא" מהלך חלי יום משכם , וכפר „אלמא" רחוק מלפת ת"ו ערך שבעה בעה נמלא אתרוגים , וכן כפר חיטאיא נקרא חיטין נמלא אתרוגים וכולם במסורה . עוד יש גן אחד סמוך לטבריא נקרא „בוסטאן אל יהודי" ועל אלה יש רינון וכפי דברי רבים באו הדברים במרמה , כי הגן הזה נטעו יהודים בזמן הרב המנוח מוהר"ר ישראל ז"ל בעל תקלין חדתין , ומסתמא נעשה ביתרון הכשר עליו"ע כידוע שמעו אנשים שחיו בזמן הנזכר ואח"כ כשהיה הרעש הגדול ר"ל שנת תק"ל פעמים בלפת וטבריא ואח"כ נחרב הישוב מאחינו בני ישראל שמה מילידי אשכנז (כוונתו פרק ספרדים נשארו ולא אשכנזים) החזיק בגן הנזכר ישמעאל עז פנים ואחר כך כשנתיישבו תכעו אחינו הגן הנזכר , והישמעאל לא רלה להחזיר

ורבים ונכבדים מגדולי הצדיקים וגאוני הדור החמירו מאד
שלא לברך עליהם, ועתה בדורינו קמו כמה וכמה גדולי הדור
לאסור אותם ולעומת זה ילאו רבנים מובהקים להתירם לכתחי'
ואתפלא מאד מה ראו על ככה להוליא דבה על אתרוגי ארץ
הקדושה הבאים במסורת ימים רבים, ומעולם לא נשמע שום
דבה ולעז ושמץ דבר עליהם, כי מוחזקים מכמה וכמה מאות
שנים לברך עליהם ומעולם לא פקפק שום אדם עליהם.
והנה קראו תגר עליהם מחשש ספק ערלה אשר ממש לחוק
הוא לכל משכיל על דבר, כי נודע וגלוי לכל שהפירו' הגדלים
במחוז ארץ הקדושה יגיע עד חמשה או שש שנים אשר ישא
פירותיו אתרוג ממש, ואין בזה שום חשש כלל וכלל לא.
בפרט כי אחינו בני ישראל מטפלים בזה, ואף נדנוד כ"ש בזה
כלל אין לחוש. ואני לא באתי לידי מידה הזאת להכניס א"ע
בתגר הזה, וכך קבלתי מאבותי נ"ע ללכת הלאה בענין הנוגע
לכלל כי תורת כל אחד ואחד בידו. אפס עתה נדרשתי בעתיר'
דברים מכבוד הרבנים הגאונים שליט"א להגיד יושר דברי אמת
לאמיתו מבלי שום נטית דעת, מלאתי א"ע מחויב בדבר להגיד
ישרם ותומתם של אתרוגי אה"ק תובב"א. ובודאי האמת
בברור כלאת השמש בגבורתו בלי שום לד, שחיובא רמיא
על אחינו בנ"י יושבי חו"ל למנוע להוראת גדולי הרבנים פיהיו
שלא לברך על אתרוגי קורפו באם ישיג אתרוג אשר ממקום
קדוש יהלך מאתרוגים הגדלים באה"ק ת"ו שזה כשר אליבא
דכ"ע. ואינך יש בהם ספיקות טובא. ואשרי הזוכה לברך
בשמחה וטוב לב על אתרוג כשר וחלילה חולין הוא לכל בר לבב
לבזות אף אפה קלסו לאתרוגי אה"ק שהמה כשרים ונותיקים בלי
פקפוק ונזכה ונחיה לברך על פרי עץ הדר:

ואיסורא רמיא על המברכים על אתרוגי קורפו.

המדבר

(עוד שם כתבו׳) **ורק** אתרוגי ארץ ישראל המה מוחזקים בכשרות ע״פ מסורת מפנים קדמוניו׳ ע״פ גדולים וצדיקים . וגם כפי המבואר מתשובת הגאון מפלאצק הנדפסת בס׳ בגדי ישע כתב וז״ל דאין לעמוד על בירור כשר האתרוגים זולת הגדלים ביער מחמת העדר הפיטום מסתמא לא יעריבו להרכיבם והנה בארץ הקדושה כל זמן שישראל בתוכה המה ראו וידעו שהאתרוגים כשרים המה ויצאו ידי ברכה :

(עוד שם) **וגם** להעיד על אתרוג שהוא מוחזק בכשרות בלתי אפשרי רק על מקום שדרים שם מפנים קדמוניות גדולים וצדיקים המעידים על זה וכאשר מבואר בתבו׳ הגאון מפלאצק הנדפסת בספר בגדי ישע .

(עוד שם) **הכלל** דלדינא במקום שאפשר להשיג אתרוגים מארץ הקדושה שיבאו ע״פ הכשר מרבנים וגדולים בארץ הקדושה בודאי אין לברך על אתרוג קורפו :

וק״ו בן בנו של ק״ו לאתרוגי יפו אשר המה גרועים מאתרוגי קורפו כנ״ל . —

העתק דברי האגרות אשר שלח כבוד הרב הגאון המובהק ומפורסם מוהר״ר אויערבאך זצ״ל ראב״ד דעה״ק ירושלם ת״ו, להגאון המפורסם וכו׳ מוהר״ר חיים אליעזר וואקס נ״י האב״ד דק״ק קאליש הנדפסים בס׳ נפש חיה הנ״ל .

ואלה דברי האגרת הראשון אשר שלח אלי — בעז״ה את קול אחינו בני ישראל יושבי חו״ל הקשבתי והשמע הקטיגוריה אשר נתרגו בין גדולי ישראל ורבניהם שיחיו בדבר האתרוגים אשר מגי אז לקחו מאחב״י לצאת בהם ידי חובת מצוה . אך לכתחילה מהאתרוגים הבאים מאיי קורפו ונודע וגלוי לכל החשש שיש עליהם כי המה מורכבים , ולכתחילה כמעט רוב גאוני הדור בלפנינו אסרו אותם לברך עליהם .

ורבים

מכל אלה יראה כל ירא וחרד לדבר ה' כי גם האתרוגים מהגננות ביפו אשר נוטעו באלו השנים, גם המה בכלל האיסור ועוד יותר מאתרוגי קורפו אחרי שאין להם לא מסורת ולא חזקת כשרות כנ"ל.

(עוד שם בתשו' הנ"ל) **דהנה** מצינו עוד שינוי באתרוגי ארץ ישראל מאתרוגי קורפו שאתרוגי ארץ ישראל רובא דרובא נוטים לאודם ואתרוגי קורפו נוטה לגעל ממש כמו לימון, ומצאתי בתשובה מבית מאיר שאביא לקמן שהובא לו אתרוג מקורפו ולא רצה לברך עליו שנודע לו שיש חשש על אתרוגי קורפו וכתב שאף שקודם שנודע לו שיש חשש על אתרוגי קורפו נכנס בלבו חשש וספק מחמת המראה וכתב שם וז"ל ועיקר מה שהביא אותי לספק בהם מפני השתנות שבמראיהם שכולם כאחד אין להם מראה אתרוג המוחזקים דהיינו קצת טינקעל געל הנוטה קצת למראה אדמונית ואלו כולם היינו הקארפיר מראיהם ליכט געל שהוא מראה לימון בעינא יעו"ש.

וזה בעצמו ההפרש בין אתרוגי קורפו לאתרוגי ארץ הקדושה:

ואנחנו נוסיף כי זה ג"כ ההבדל בין אתרוגי יפו לאתרוגי אם־אל־פחם.

(עוד שם) **הכלל** דאף מצד הסימנים אתרוגי ארץ הקדושה עדיפים יותר מאתרוגי קורפו, אך העיקר שאתרוגי ארץ הקדושה מוחזקים בכשרות והמה כשרים אף בלי סימנים, ואתרוגי קורפו המה לסיפק מוחזקים למורכבים בתשובות.

ואנחנו נאמר וכמו כן אתרוגי יפו כאתרוגי קורפו.

עוד

לאו דאורייתא ולא נזכרו בשום מקום בש"ס ומן הדין דינו של התרנגול זה כדין עוף טהור שנאכל במסורת ע"כ אותם השאי' מיעטעוי שמסורת בידינו מאבית אבותינו ורבותינו חכמי האנרפתי' אשר מעול' יושבי מדינת אשכנז יצאו ידי חובתם בתרנגולי' השאי' מיעטעוי הן המה הכשרי' ואינו צריך לשום סימן והגאון מהר"י פאדווא ז"ל לא בא אלא להודיע סימני התרנגולי' הטמא כדי שאם לא ימצאו בהם אותם הסימני' נדע שאינ' טמאות'-במסורת בידינו אבל השאי' מודאי מאיים אחרי' אפילו יש בהם אות' הסימני' אין ראיה שאינ' מורכבי' וסיים דהעולה מזה כל התרנגולי' שאינן מיעטעוי אין ליקח בלי כתב הכשר שיודע המעיד שאינן מהמורכבי' ואין לסמוך על סימני'. עכ"ד החתם סופר:

וא"ב ניחא דברי הר"י פאדווא שאף שהוא נתן סימנים הוא רק לאותם שמוחזקי' בכשרות אבל השאי' ממחוז פולייא שמסופקים בהם אם המה כשרים לא מהני שום סיין ונשארו בספיקן ומזה ראיה גדולה לדברי החתם סופר:

(עוד שם באותו סי') **ועתה** נדבר מתרנגולי א"י כיון שהוא במסורת כשר ומעידין עליהם

גדולי ישראל שהמה כשרים ע"פ הדין בודאי אין להשגיח על שום סימן אף אם מנגד לזה, אף שבתשובת מהר"י פאדווא כתב דסימנים אלו מובהקים לתרוגים הגדלים אצלם וכפי דברי החתם סופר ע"כ מיירי בתרוגים המוחזקים בכשרות דעל תרוגים שאין להם חזקה בכשרות לא מהני סימן כלל, מ"מ כבר ביארנו לעיל שסימנים של הר"י פאדווא קאי רק על מקומות שלהם אבל בשאר מקומות אין ראיה מסימנים אלו להרכבה דשמא המין הוא כך כדברי הרמב"ם בכלאים דיש כמה מינים שסוני' זה מזה במין אחד וככל מין אחד וכאשר הבאתי מתשובה הנדפסת בבית מאיר שכתבו כדברים האלה:

מבל

תשובה הנה הר"י פאדוואה הובא בתשובת רמ"א בסימן קכ"ו הביאם המג"א בסי' תרמ"ח ס"ק כ"ג כתב דאתרוג המורכב מלימון והאתרוג פסול, ויש בו ג' סימנים שהמורכב חלק בלא בליטות והעוקץ בולט והמוץ רחב והאתרוג שאינו מורכב בליטות קטנות בכל גופה וגובה להם והעוקץ שוקע והקליפה רחבה והחוץ קלר והוא כמעט יבש, וסימנים אלו מובהקים לאתרוגים המורכבים הגדלים אצלינו אבל במחוז פולייא באים אתרוגים אשר אנחנו מסופקים בהם אבל לא יוכלו להביא אליכם כי רב ממכם הדרך וכו' ע"כ ובע"ש כתב עוד סימן שאתרוג הגרעין זקוף לאורך האתרוג ובמורכב מושכב לרוחב האתרוג עכ"ד המ"א :

והנה אתרוגי קורפו הרגילים אצלינו קצתם יש להם בליטות וקצתם אין להם בליטות הגרעינין רובא דרובא מונחי' לרוחבם כדרך המורכבים העוקץ רובם בולט והקליפה ג"כ אינה רחבה כ"כ ואתרוגי ארץ הקדושה ג"כ מקצתם יש להם בליטות ומקצתם אין להם וגם העוקץ ע"פ רוב אינו שוקע אך הקליפה רחבה הרבה יותר מאתרוגי קורפו והמוץ שלהם מעט והגרעונים רובא דרובא מונחים זקופים לאורך האתרוג וגם לאתרוגי ארץ הקדושה יש הכשר מרבנים וגדולים מארץ הק' שהמה מוחזקים בכשרות ובאתרוגי קורפו כמעט אין הכשר כלל ועל ההכשר המובא קשה לסמוך מכמה טעמים כנודע לעיל. ועתה נעיין לענין דינא ;

הנה גוף דברי הר"י פאדוואה אינם מובנים דמתחלה נתן סימנים בהם ואמר כי סימנים אלו מובהקים המה ואח"כ כתב שיש אתרוגים אחרים שהמה מסופקים בהם וקשה כיון דר"י פאדוואה היה נותן בהם סימנים א"כ אפשר להכיר בין מורכב ובין אינו מורכב ומדוע הוי ספק .

אך כפי המבואר בשו"ת חתם סופר בא"ח בסי' ר"ז דאין לסמוך מהדין על סימנים מאתרוגים כי כל אלו הסימנים לאו

את כל דברי האמת האלה, גלוי ומפורסם פעה"ק ת"ו, וגם מגדולי וגאוני אחינו בחו"ל לא נעלמה! — יעיד כבוד הרב הגאון המובהק ומפורסם מוהר"ר חיים אליעזר וואקס נ"י האב"ד דק"ק קאליש יע"א, אם לא קיבל אשתקד מכתבים רבים מכבוד הגאון המפורסם מוהר"ר מאיר אויערבאך זצלה"ה האב"ד דעה"ק ת"ו אשר הזהירו לבלי קחת מאתרוגי עה"ק יפו ת"ו, והודיע לו את כל פרטי חששי ההרכבה אשר על האתרוגים שמה. גם הרב המופלג וכו' מוהר"ר זלמן לעווי חד מרבני בודקי הגנות בעה"ק יפו ערך אשתקד מכתבים להגאון הנ"ל, ובו הודיע קושט דבר אמת כי ביפו רבו המורכבים וכל הנ"ל. —

והגה הרב הגאון וכו' מוהר"ר חיים אליעזר וואקס שליט"א אשר קיבל ע"ע עבודת הק' לעזור ולהועיל לבני ארץ הק' ת"ו ויתאמץ לקרב התועלת לבני כולל ווארשא היושבים בערי הק', וע"כ עושה מסחר וקנין באתרוגי אה"ק, וסחרה ליושבים לפני ה'. — ובספרו היקר "נפש חיה" העלה בטוב טעם ודעת לאסור את אתרוגי קורפו לברכה, במקום אשר ימצא שמה אתרוגי א"י המוחזקים בכשרות ובמסורה מדור דור.

ולמען יראה הקורא כי כל המעלה והחשיבות והכשרות אשר באתרוגי ארץ הק' המה דוקא האתרוגים הגדלים בפנים המדינה במצב היערי כגנות אם־אל־פחם והסביבה, לא על הגנות של בני אירופא אשר בעה"ק יפו ת"ו — הנני ללקט באמרים מספרו הטהור ולהעתיקם פה לפני אחינו אשר לא ראו את חיבורו הנ"ל. —

(נפש חיה סי' ח') **שאלה** במקומות שנמצאו אתרוגים מארץ הקדושה אשר המה כשרים ע"פ מסורת שהמה אתרוגים הראוים לברכה ואינם מורכבי' אם מותר לנהוג לכתחי' באתרוגי קורפו ולברך עליה'.

תשובה

"אלמא-אל-פעייב" וככפר „איעין" „גאלרא" וכן הגנה הסמוכה לעס"ק טבריא ת"ו. וסבבו שמה בכל הגנות הנ"ל והפרו ובדקו ומלאו כי כל הגנות הנ"ל המוחזקים בכשרות מאז דור אחר דור על פי המסורה מהרבנים הגאונים מאז זיע"א, הנמו כן עתה בלי שום חשש הרכבה כלל וכלל, באופן שגם החשש שחששנו על אתרוגי עס"ק יפו גם על הבדוקים אולי המה שתילים מאילני מורכב כמבואר יולא בחוות דעתינו אשר יצא מאתנו על אתרוגי עה"ק יפו כנ"ל. הנה בכל אלו המקומות הנ"ל אין בהם שום חשש כלל וכלל, כי בכל המקומות הנ"ל לא נתפשטה חכמת ההרכבה ואינם יודעים ממנה, כי לא נמלא שמה אף אילן אתרוג אחד מורכב, וגם רחוקים המה מכל חכמות ההרכבה. ואנחנו בד"ל הח"מ קבלנו קבלת עדות הרבנים הנ"ל ככל הנ"ל. וכל הקונים אתרוגים מהגנות הנ"ל יגיל וישמח כי אין בהם שום חשש הרכבה בלי שום שמץ פקפוק כלל וכלל, וכאשר ידועים המה על פי המסורה דור אחר דור מכל רבני וגאוני אה"ק הראשונים כמלאכים זיע"א. כמו כן העידו הרבנים הנ"ל אשר האתרוגים הגדלים בלתי פיטמאות בכל המקומות הנ"ל ראו בעיניהם שהמה מגידולם ומתחלת בריותם בלתי פיטמאות כי ראו שמה על האילנות הרבה והרבה אתרוגים קטנים כאגוז וכפול ועוד יותר קטנים מזה. וכבר היה ניכר הגומא במקום הדד כפי הסימן הנזכר במג"א סי' תרמ"א סק"י בשם הרב המבי"ט ז"ל. ועל דבר אמו"ן באנו עה"ח היום י"ב אייר תרל"ח פעה"ק ירושלם ת"ו.

נאם בנימן באמו"ה שמואל זלה"ה (שהיה אבד"ק סטופן)·

נאם יעקב במו"ה משה זלה"ה.

נאם יהושע בצלאל באמו"ה מהרי"ק זלה"ה אבד"ק מאלטש·

והגנות בכפר „חיטין" , ובדקנו את כל האילנות והפרנו את כל שורשם למטה בארץ , ולא מצאנו בהם שום סימן הרכבה כהסימנים אשר נראו לנו באיזה גנות בעה"ק יפו ת"ו , ונהפוך הוא כי כל הענפים אשר יכו השרשים הטמונים בארץ המה ענפים מאתרוג ולא יש עליהם שום שמץ חשש ופקפוק כלל , יען כי לא מצאנו בכל אלו המקוננות אף אילן אתרוג אחד מורכב בלל וכלל . וזולת זה לפי הנראה אשר בכל המקומות הנ"ל רחוקים המה מאד מכל חכמת ההרכבה אף בשארי אילנות , וע"כ כל הגנות הנ"ל כשרים המה בלי שום פקפוק , ואין עליהם שום נדנוד דיבור הקל כלל וכלל , וכאשר המה מוחזקים בתכלית הידור והכשרות מכמה מאות שנים . וע"ד אמו"ן ה"ס בחדש מרחשון שנת תרל"ח לפ"ק .

נאם שמואל מוני' במו"ה אברהם יצחק ז"ל נאם שלמה זלמן לעווין .
נאם יואל משה בהר"ס ז"ל .

ואלה דברי הבד"ץ הי"ו

אנחנו בד"ל הח"מ אשר נבחרנו לקבל עדות הרבנים ה"ה הרב המובהק מוהר"ר שמואל מוני' , והרב מו"ה שלמה זלמן לעווין , והרב מו"ה יואל משה סאלאמאן . והמה אשר נבררו ונשלחו לנסוע ולסבב בכל המקומות הגדלים שמה אתרוגים לבדוק אותם . ובקיץ העבר נסעו לעה"ק יפו ובדקו שמה את כל האילנות , ואחרי שקבלנו עדותם עוד בקיץ העבר , כתבנו וחתמנו את הוות דעתינו על אתרוגי עיה"ק יפו בחדש אלול העבר , ומשם באה . — והנה אחרי חג הסוכות העבר נסעו עוד הפעם הרבנים הנ"ל לכל המקומות אשר המה בפנים הארץ המוחזקים מאז בכשרות על פי המסורה , וכהיום קבלנו עדות הרבנים הנ"ל על אלו המקומו' והעידו בפנינו ושמענו מפיהם בתורת עדות גמורה , כי אמנם כן כי בדקו את כל הגנות בכפר „אס־אל־פהם" ובכפר

אלמא

מדוֹר דור בחזקת כשרות, ואבותינו הָראשונים כמלאכים אך מהם לקחו לעבוד את אלקינו בשמחת חגם. בכל זאת השש רבים מיראי ה' אולי הזמן החדש הזה הביא גם שמה את נגע ההרכבה, כי על כן הסכימו רבני וגאוני עיר הק' ירושלם ת"ו לבקש מאת הרבנים המופלגים אשר כבר בדקו את גנות עה"ק יפו ואשר כבר למדו את כל פרטי ההרכבה וסימניהם, לתור את הארץ ולבדוק את כל גנות ערי הק' „אם־אל־פחם" „עלמא", „נאצרא", טבריא וכו'. והמה קבלו עליהם את העבודה והטלטול הזה. ואחרי חג הסוכות שמו לדרך פעמיהם סבבו את ארץ הק' חקרו ובדקו את כל הגנות *). ובשובם אל העה"ק ירושלם ת"ו הביאו את כל חקירתם ובדיקתם לפני הבד"צ הי"ו — והננו להעתיק פה דברי הרבנים הבודקים יצ"ו ודברי הבד"צ יצ"ו. —

הנחנו הח"מ הסר נבחרנו מאת רבני וגאוני קרתא קדישא ירושלים ת"ו לבדוק את כל גני ארה"ק המגדלים אתרוגים ואחרי כי יצא הלעז על אתרוגי עיה"ק יפו ת"ו כי נמצאים שמה אתרוגים מורכבים, ונסענו שמה קודם חג הסוכות ובדקנו שמה את הגנות, כאשר הבאנו את כל פרי חקירתינו משמה לפני בד"ץ פעה"ק ת"ו. והנה אחרי חג הסוכות שמנו פעמינו לבדוק גם את הגנות המוחזקים מאז בכשרות, כגנות „אם־אל־פחם" וכדומה, ונסענו וסבבנו בכל המקומות הנמצאים שמה אתרוגים. — והננו להגיד כעת קושט דברי אמת כי באמת נפלאו הגנות האלו למאד מאד! כי בדקנו את כל הגנות הנמצאים במסיבי „אם־אל־פחם" וכן הגנות בכפר „אלמא־אל־שעוב", וכן הגנה הסמוכה לעה"ק טבריא ת"ו והגנות

*) החפץ להגות מטוב הארץ ולידע את כל סיפור נסיעתם וסבובם את ערי קדשינו, ימצא נועם לנפשו בסיפור „מסע בארץ הצבי" הנדפס במכ"ע היקר „יהודה וירושלם".

הויערבלך יל"ו . וע"ד המו"ץ בהנו על החוס ועל הגלוי פה עה"ק ירושלם ת"ו בה' רחמים שנת זכות"י לך חסד לפ"ק :

נאם בנימן בא"א מ' שמואל ז"ל שהי' רב בק' שטופין בעהמ"ס שארית בנימן
נאם יהושע בצלאל אבד"ק מאלטש בעהמ"ס משכן בצלאל
נאם יעקב במהו' משה זלה"ה אבד"ק מאטעלע
(מקום חותם כד"ל הי"ו) .

הפסק ב"ר הנ"ל הובא למראה עיני כבוד הגאון המובהק ומפורסם מהרמ"א זלה"ה לחוות דעתו גם הוא , לא רצה להסכים לזה , באמרו אחרי כי הגנות החרשים האלה לא היה להם חזקת כשרות מעולם , ונהפוך הוא כי אתחזק איסורא אחרי כי נמצאו שמה אילנות המורכבי' , וע"כ לא רצה להכשיר גם את הבדוקים כי אולי המה שתילים מטורכבים אשר לזה לא יועיל שום בדיקה . והגאון הגדול המפורסם מהר"ל מפלאצק בעהמ"ס גט מקושר בתשו' בגדי ישע , והגאון בעל בית מאיר והגאון מוהר"ע איגר זלה"ה אוסרים את השתילים ושתילי שתילים עד דורות עולמים . וע"ב לא יצא אז פסק הבד"צ לאור , כי הרבנים בד"ץ לא רצו להתיר כי אם בהסכמת הגאון מהרמ"א מרא דאתרא קדישא זלה"ה .

גם כתב הגאון מהרמ"א זלה"ה מכתבים לרבני חו"ל , וביחוד לכבוד הגאון המפורסם מוהר"ר חיים אליעזר וואקס שליט"א האב"ד דק"ק קאליש אשר לא ימכרו מאתרוגי יפו הנשלחים להם אשתקד כי לדעתו פסולים המה · ופעה"ק גלוי ומפורסם לכל אתינו אשר כל חכמי ורבני ויראי ה' בעה"ק ת"ו לא רצו לברך על אתרוגי יפו ת"ו . —

ותגרי עה"ק יפו התחילו לטעון כי אולי גם בגנות אם־אל־פהם ימצאו אתרוגים מורכבים . ואם אמנם כי כל איש נבון שחק לחלומותיהם אחרי כי הגנות האלה מוחזקים המה

 מדור

וכאשר שבו מעלת הרבנים הנ"ל ובאו לפעה"ק ירושלם ת"ו, בררו גאוני עיה"ק שלשה רבנים גדולי התורה לקבל עדות הרבנים הבודקים ולחוות דעתם לפני הרבנים הגאונים יצ"ו. —

— וזה נוסח פסק הבד"ל יצ"ו הנכתב בחדש אלול תרל"ז —

טוב הארץ !

אנחנו בד"ץ הח"מ נבחרנו לדון ולהורות בדבר הלעז אשר יצא על האתרוגי העה"ק יפו ת"ו מחשש הרכבה ונשלחו בעבור זה בהסכמת גדולי פעה"ק ירושלם ת"ו שלשה אנשים יראים בעלי מדע לבדוק את הגנות שמה בעה"ק יפו ת"ו, ואחרי חזרתם לפעה"ק ת"ו קבלנו עדותם מה שראו וחקרו ובדקו שמה. והיוצא מדבריהם כי אמנם כן נמצאים שמה אילנות המורכבים בעלי לימון מתוק ומגדלים אתרוגים אשר אין בהם שום סימן להכירו לא מבחוץ ולא בפנים בחדרי הזרע. כן הביאו לפנינו איזה אתרוגים אשר תלשום מאילנות מורכבים ולא ניכר עליהם שום סימן. אמנם העידו שבגוף האילן יש סימנים מובהקים ובדוקים להכירו אם הוא מורכב או לא כאשר חופרים אותו עד שורשו וחפרו ובדקו שמה הרבה גנות ומצאום כשרים. והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב, ובדבר הזה אין שום סימן להכירו. ועל זה ישבנו ועיינו עפ"י דתוה"ק והסכמנו אשר עפ"י הדין אין לחוש לזה כלל, כי אם באנו לחוש לזה לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם, לכן כל אילן ואילן אשר יובדק ע"י מומחים שאינו מורכב אין לנו לחוש אולי הוא שתול מאילן מורכב והוא כשר לכל הדיעות בלי שום פקפוק, אך שבעת התלישה יעמדו אנשים יראים להשגיח שלא יתערבו בהם אתרוגים מאילנות מורכבים. כל זה הסכמנו אנחנו בד"ל הח"מ, ובאופן שיסכים עמנו גם הרב הגאון מוהר"ר מאיר אויערבאך

הוא מהגנות שנבדק בחכם הספרדי , ומצאנו שם שני אילנות שאין בהם סימן הרכבה כנ"ל וא' שהוא בספק וא' שהוא ודאי מורכב . משם הלכנו לגן „אבו—טאהא" שבעה שתילים נושאי' פרי שאין בהם סימן הרכבה , ואך החשש הנ"ל אולי נוטעו מענפים מורכבים , ושלשה שאין נושאים פרי כלל .

יום א' פ' שופטים בקרנו את גן „חאמרי" (א' מגנות שבדקו הספרדים הי"ו) ומצאנו בו שלשה עשר אילנות עם אתרוגים בפיטמאות ולא מצאנו בהם סימני ההרכבה כלל כי ניכר כי הזה שתילים אמנם נשאר החשש הנ"ל אולי השתילי' הם מאילן מורכב . אך זאת מצאנו ראינו שמה כי אילנות מאתרוגי בעלאדי אשר המה בלי פיטמאות היו כולם מורכבים בלימון . וכאחדים משם בדקנו השרשים למטה וראינו כי הענפים היוצאים מהשרשים המה לימון ונושאים פירות לימון מתוק והתכנו שני לימונעס מהם .

משם הלכנו לגן „חאג'־אימאאלנואד־זירבע ומצאנו בו יותר מארבעים אילנות אשר אין בהם סימני ההרכבה , אך רובם לא עשו פירות בשנה זו . — דבר א' פלא מצאנו שמה ענף פורטאגאל הורכב בסדן אתרוג והנה הסדן הכה ענפים ואתרוג למטה מהרכבה , ולונו להגוי לאחוך הפורטוגאל . —

הפנקס הלזה כתובה מאתנו הח"מ בהיותינו בעה"ק יפו ת"ו . וח"ם בחדש אלול שנת תרל"ז לפ"ק .

נאם שמואל מוני' במו"ה אברהם יצחק ז"ל　　　　נאם יואל משה בהר"ס ז"ל

ויען כי הרב ר' שלמה זלמן לעווין עושה עתה מסחר באתרוגי יפו הבדוקים לא רצה לחתום גם הוא , אמנם לפני הב"ד העיד גם הוא שכל דברי הפנקס אמת .

ובאשר

לו אמר לנו שזה כלל גדול בכל המינים מהסוג של אלו האילנות מרכיבים המשולים (היינו לימון חמוץ ופארטיגאל ופארמוטי) על המתוק היינו לימון מתוק, כי שרשי הלימון מתוק מתקיימים ומוסיפים על הפירות.

משם הלכנו לגן נעטעטר („מקוה ישראל" נחלת חברת כי"ח) · וחקרנו את בן מאיר שוסטער אשר הוא עומד ומתעסק באלו האילנות, ואמר לנו שמקודם הרכיבו גם הם אילנות אתרוג בלימון מתוק כפי טבע הענין, אמנם שמעו אח"כ משם הרב רא"ל שהאתרוגים יהיו פסולים לברכה, לזאת חזרו את כל הענפים של האתרוגים המורכבים, ותחתם קנו שני אילנות מאתרוגים כיפו, והתכו אותם להתיכות קלרים ונטעו שלשה עשר אלף אילנות, ורבים הכו שורש והצמיחו בעזה"י. האילנות שקנה כיפו היו עם השורש מאילן אתרוג שאינו מורכב. — בקשנו ממנו להגיד לנו סימנים מובהקים להכיר המורכב משאינו מורכב, ואמר לנו שבהשורש למטה יוכל להכיר במראה וריח אם הוא אתרוג או לימון, ומסר לנו איזה סימנים.

ועל כולם פה א' הסכימו שבאם יוציאו השרשי' ענפים חדשים שקורים אותם „אאגלירא" אז יוכר מעלי הענפים הנ"ל אם המה עלי אתרוגים וזה סימן מובהק שהשורש הוא גם כן אתרוג, ואם השורש הוא לימון אז גם הענפים היוצאים מהשרשים המה ג"כ לימון, וזה סימן שאין עליו פירכא, ובנקל נוכל להכיר עלי אתרוג מעלי לימון מתוק, וע"ז סמכנו בכל בדיקותינו.

יום ה' הלכנו עם הספרדים פעם שני לפרדס הגוי „מאלאכא" ובדקנו שמה האילנות מתחת שורשם בכל מה דאפשר ולא מצאנו בהאילנות בהם שבע במספר שום סימן הרכבה, ונשאר לנו החשש אולי המה שתילים מענפים מורכבים. — משם הלכנו לגן „מאניהסו-עלי-קאפיטאן אשר

הוא

חפרנו מעט עפר והראנו להם מקום האיחוך, אז הודו ולא בושו שהאילן הזה הוא מורכב. אמנם חזרו להתוכח אתנו ואמרו לנו סוף סוף הלא נוכל להכיר מקום החתך, ועל כן הראנו להם אילני־פורטעגאל אשר המה מורכבים, ואמרנו להם שיראו לנו מקום החתך. ערחו עמלו חפשו ולא מצאו.

יצאנו משם ונכנסנו לגן „יוסף—רוק" ראינו אילן נושא פרי האתרוגים ומצאנו בו סימן ההרכבה. עוד מצאנו אילן קטן ואין בו פירות כי אם שנים קטנים וניכר בו ההרכבה. עוד ראינו אילן נושא פרי ולא מצאנו בו איחוך הסדן. גם הענפים הקטנים אשר יצא מהשורש היה גם עליו אתרוג וניכר שאינו מורכב *) גם הגוי אמר שאינם מורכבים, אמנם הבננו שכבר לקחה אזנו מהספרדים שמורכב פסול. גם על האתרוגים שראינו איחוך הסדן כחש ואמר שזה נתקלקל הענף מהשלג (אמנם הוא שקר גלוי כי אין שלג ביפו).

יום ד' בבקר הלכנו לגן „רומי־יורלאקי", ואם אמנם כי בהגן הזה אין בו אילני אתרוגים, אך היה לנו לתועלת לבדוק את אילני לימון־חמוץ ופארטעגאלין אשר גם המה כולם מורכבים בשרשי לימון־מתוק, ובדקנו את כל האילנות לראות אם יש סימנים מובהקים להכיר את אילן המורכב משאינו מורכב, וראינו כי האילנות אשר יורכבו בעודן רכים אז בעבור איזה שנים יקיפו הענפים את איחוך הסדן, ואי אפשר להכיר מקום ההרכבה ואיחוך הסדן, ואך על סימן הענפים הקטנים כנ"ל יש לסמוך. הגוי הנ"ל אשר אין לו אתרוגים וגם לא יהיה לו

*) הסימן המובהק בבדיקת האילן אשר מצאנו ראינו כי יש לסמוך עליו, הוא הענפים הקטנים אשר טבעם לצמוח מהשרשים אשר למטה בארץ, אשר באילן המורכב גם הענפים הקטנים ההם ממין הלימון כטבע השורש הטמון בארץ. אולם אילן אתרוג אשר איננו מורכב גם הענפים הקטנים המה ממין אתרוג..

ים מורכבים, ואמר לנו שיותר קל להרכיב, אמנם יען כי שמע כי היהודים לא יקנו מהמורכבים ע"כ שאל בלי הרכבה בכלי. נכנסנו לפנים הפרדס לראות האתרוגים בלי הפיטמות (בעלאדי) ואמר לנו על א' מהם שהוא מורכב על לימון חמוץ אמנם כבר עבר עליו שבעה עשר שנים וע"כ אינו ניכר עוד ההרכבה, ושאלנו אותו אם יכול להכיר בהריח של השרשים או בטעמם, ואמר לנו כי יען כי השרשים המה ממין חמוץ כמין הענפים ע"כ אינו ניכר גם בריח גם בטעם. — ראינו שמה ג"כ אילנות פורטעגאל המורכבים אשר עבר עליהם מספר שנים ואינו ניכר בהם ההרכבה כלל.

משם יצאנו והלכנו לכנוס לגן „יוסף—יוסף" והוא אחד מהגנות המושכרים לתגרי הספרדים, וכאשר דפקנו על הדלת יצאה שפחה א' ואמרה לנו שזה עתה בא יוסף היהודי אשר שכר הגן והזהיר אותם שאם יבאו יהודים וירצו להכנס אל הגן שלא יניחום להכנס, ואחר כך המתננו עד שקראה לבעל הגן לשאול פיו, והוא אמר לנו שאין לו אתרוגים, וכאשר אמרנו לו הלא השפחה אמרה לנו שיש לו אך הספרדים ציוו שלא יכניסו אותנו, אז צעק וחירף וקילל את השפחה מדוע ספרה לנו וגלתה הסוד. כאשר שבנו משם פגשנו הספרדים השומרים לעדינו, ומתוך דבריהם הבננו שכבר הלכו אל הגן של „דאבאח" אשר היינו אתמול, ונכנסנו לויכוח ואמרו לנו שהאילן שקנינו אתמול האתרוג אינו מורכב, והלכו אתנו להראות לנו שאין האילן מורכב. כשבאנו שמה היה הגוי בכעס גדול על כי רימנו אותו אתמול ואמרנו לו שגם המורכבי' כשרים, ועתה הגידו לו שעל ידינו יהיה לו הפסד שלא יקנו ממנו עוד, ולא רצה להכניס אותנו אל הגן בשום אופן. אך הספרדים חילו פניו ואמרו לו שהמה יבררו שהאילן הנ"ל אינו מורכב, וכאשר באנו אל האילן אמרו לנו הספרדים שאינו מורכב יען כי לא ראו מקום חיתוך הסדן, אמנם אנחנו הפרנו

לנו ש ב ע ל ח ד י יש לו, נכנסנו בפנים והראה לנו אילנות מאתרוגים בלי פיטמאות, ושאלנו אותו אם המה מורכבים, והראה לנו שאינם מורכבים. וסיפר לנו שאחל הרבה אילנות חדשים מהאתרוגים אבו־גוניא (פתרונו עם פיטמאות) עבור היהודים, והראה לנו איזה מהם שהמה מורכבים על סדן לימון מתוק, ושאלנו אותו כי למה לא יטע שתילים לבדם ואמר לנו ג"כ שאינם מתקיימים, ואמר לנו שכל האתרוגים עם הפיטמאות המה לנטה בארץ לימון ובשנים הראשונים עדיין ניכר מקום ההרכבה אמנם כאשר יזקינו אינו ניכר; והראה לנו הפורטאגאלין המורכבים על לימון אשר בהיותם בערך שמונה שנים אז אינו ניכר מקום ההרכבה כלל וכלל, גם אמר לנו שהם זורעים גרעינים מהמורכבים לפעמי' ילמיח לימון *), אך אמר שהאומן יוכל להכיר כאשר יטעם וירית בחתיכה אשר יחתך למטה בהשורש אז יודע אם הוא מורכב או לא. גם אמר לנו אשר אם ילמיח ענפים חדשים מהשורש המה לימון וזה ג"כ לסימן אגלם לדעת אם הוא מורכב.

משם נכנסנו לגן של קונזול אג'אם, ושאלנו אותו אם יש לו אתרוגים, ואמר לנו שאתרוגים של יהודים (היינו עם פיטמאות) אין לו, ואמרנו לו שיראה לנו אתרוגים בלי פיטמ' והראה לנו. אמנם הגוי הנ"ל כבר לקחה אזנו שהיהודים מקפידים על האתרוגים שלא יהיו מורכבים, על כן סיפר לנו שבעוד איזה שנים יהיה לו אתרוגים עבור יהודים עם עם פיטמאות ואמר לנו שאחל גרעינים בתוך עציץ וכאשר גדלו מעט הוציאם מהעציץ ושתלם בארץ, והראה לנו השתילים אך אינם נושאים עדיין פרי, ואנהגו אקדנו ודרשנו אותו אם יש

*) פתרון החידה הזאת יגענו ומצאנו, כי הסיבה הוא כי הגרעין היה מפירות אילן מורכב בלימון, ע"כ יוציאו גרעיניו כמין אשר הוא בשרשו ולא כאשר הוא בענפיו.

הגנות מאלו האתרוגים החדשים עם הפיטמאות שאינם מורכבים יען כי אינם מתקיימים. וקנינו ממנו אתרוג א׳ מורכב והוא נאה והדור בכל סימני אתרוג בכל פרטיו (שאילן הנ"ל היה ההרכבה למטה בארץ). ואחר שילאנו מהגן בא גם אחרים ונשבע לנו כי כל האתרוגים החדשים מורכבים המה כנ"ל, והראה לנו חכמת ומעשה ההרכבה בפרטות (עיין לעיל בההגעה).

משם ילאנו והלכנו לגן „דהכאם" ואמר לנו שבשנה הזאת עדיין אילני האתרוג שלו לא עשו פרי, יען כי המה רכים בני ד׳ שנים, ושאלנו לו איך וכילד שתלם, והראה לנו ג"כ חכמת ההרכבה כהראשון, והראה לנו כל האילנות שלו החדשים, את הענפים המורכבים, והשדן למטה ג"כ לימון־מתוק, ובאיזה משם מלאנו אתרוגים קטנים נאים ומהודרים עם הפיטמאות. והראה לנו שהאילנות החדשים ניכר ההרכבה בהם למטה בהשורש יען כי ניכר מקום היחוך השדן, אמנם כאשר יזקין בערך שמונה שנים אז מתעבים הענפים החדשי׳ ומכסים את החתך הנ"ל ואינו ניכר כלל מקום החתך, ובאחרים יגענו ולא מלאנו מקום החתך עד שחפרנו העפר מועט אז מלאנו ראינו החיתוך. והראה לנו כמה שתילים של לימון חדשים ואמר לנו בלשנה הבע"ל ירכיב עליהם אילנות ממינים אחרים פורטעגאל אתרוגים, כי כמעט כל סוג האילנות הללו האם שלהם בארץ הוא לימון מתוק.

יום ג׳ לקחנו אתנו את הר׳ יעקב ספיר שותף לתגרי יפו למען לחזור ולילך עמו אל הגנים הנ"ל ולמען יראה בעיניו וישמע באזניו את כל אשר שמענו אנחנו יום האתמול. אמנם התגרים הספרדים עקבנו שמרו, ועל כן הוכרחנו להסב פעמינו אל גנות אחרים, ונכנסנו תחלה לגן „שאסוק", נכנסנו בהגן שאלנוהו אם יש לו אתרוגים עם הפיטמאות, ואמר אין. ושאלנו אותו אם יש אתרוגים בלי פיטמאות ואמר

לנו

באתרוג בכל פרטיו, אמנם גם מושל היה בו לפי הערך יותר מכפי האתרוגים הגדולים של „ליפטע" (כפר סמוך לירושלם), גם הדפים המוחלקים בין חדר לחדר היו גם כן דקים מעט.

יום ב' אחר התפלה היינו מוכנים לילך ג"כ להגנות עם הספרדים, אמנם רוח אחרת היתה אתם ולא רצו הפעם להוליך אותנו אל הפרדסים המושכרים להם, באמרם כי יראים לנפשם פן ילאו הגנות כשרים גם מאתנו, אזי יבאו אנשים מהאשכנזים לשנה הבאה ויוסיפו להגוים ויסיגו גבולם כי על כן חפלים. המה שבערם יוליכו אותנו אל הגנות, נכתוב לכד"ל של אשכנזים שיתנו למו כתב שאסור לאחרים לשכור הגנות אשר ערחו המה במו לקבל תעודות ההכשרים. ואנחנו כי לא רצינו לישב כמה ימים בטל, על כן הסכמנו לילך בעצמינו אל איזה גנות לחקור ולדרוש עליהם · ולקחנו אשכנזי א' מיושבי עיה"ק יפו אתנו לנהנו הדרך.

— וזה דבר הבקורת — באנו אל גן „דאבאאח" שאלנוהו אם יש לו קובאד אבו כוכיא (פתרונו אתרוגים עם פיטמאות), ואמר לנו שיש לו שני אילנות, אמנם בקשנו מאתו שיודיענו אם המה מורכבים או לא, ולא רצה להגיד לנו באמרו כי אינו רוצה ללמד מלאכתו לאחרים. ואח"כ שאל אותנו שנגיד לו איזה המה טובים ליהודים מורכבים או לא, ואמרנו לו כי יש אנשים הרוצים מורכבים דוקא ויש שאינם רוצים מורכבים. אז אמר לנו כי האתרוגים החדשים אשר זה מקרוב באו עם הפיטמאות המה מורכבים (כי כל האתרוגים מאילנות הישנים המה בלי פיטמאות וקורים לו בעלאדי*) והראה לנו את האילנות ומקום הרכבתם, וראינו כי למנה האם היינו הסדן היא לימוני מתוק. ואמר לנו שאין בכל הגנות

*) הערבי יקרא את הפירות אשר יגדלו בגנותיהם מלפנים „בעלאדי" (פתרונו פירות העיר) להבדילם מהמינים אשר חדשים מקרוב באו.

לא יצא אולי הוא שתיל מהמורכבים כנ"ל. אולם לאחינו ב"י אשר נזורו מאתרוגי קורפו בשנים האלה, הלא הדברים ק"ו על אתרוגי יפו ת"ו אשר המה ספק מורכב, ספק צאצאי אתרוגי קורפו. —

ובאשר רבתה השערוריה בזה בשנה העברה, וחכמי וגאוני האשכנזים יצ"ו לא רצו להתיר את אתרוגי יפו ולרמותם אף לאתרוגי קירפו. הסכימו לשלוח שמה שלשה רבנים מופלגי תורה יראי ה' ונבוני מדע ה"ה הרב הג' מוהר"ד שמואל מוני' נ"י אשר הוא ידוע פעה"ק לבקי באתרוגים, והרב המופלג מוהר"ר שלמה זלמן לעווין נ"י, והרב המופלג מוהר"ר יואל משה שאלאמאן נ"י, וימלאו ידיהם לבדוק את גנות עה"ק יפו ברוח דעת ויראת ה', ולהשיבם דבר.

והרבנים האלה קבלו את העבודה הזאת, ויבקרו ויבדקו שמה איזה גנות. והננו להעתיק את הדברים אשר העלו אותם שמה זכרון בספר תוצאות בקורת דבר יום ביומו.

(כ"ה יום א' פ' ראה אחר חצות) הלכנו בלוית התגרים מהספרדים לבדוק את הגנות, בקרנו הבאיארע (גנות) הגוי „מאלאכא" מצאנו שמה שבעה אילנות מגדלים האתרוגים הקטנים *) עם הפיטמאות, ואחרי בדקנו את חוטר האילן משורשו לא מצאנו בהם היכר על הרכבה כהסימנים הנמצאים באילנות אחרים המורכבים ממינים אחרים (פארטוגאל) מלבד שתילים קטנים אשר עדיין לא ישאו פרי. עוד מצאנו אילן המגדל האתרוגים הגדולים אך הם בלי פיטמאות, לקחנו אתרוג אחד גדול ופתחנו אותו, מצאנו הטעם הריח והבשר

כאתרוג

*) המין החדש הזה אשר נוטע מקרוב בעיר הק' יפו יבדל מאתרוגי יפו אשר נוטעו מלפנים בשתים, א) כי לא ישליך ניצתו (פיטמתו), ב) כי גם בגמר בשולו לא יגדל בכמותו כהראשונים אשר בגמר בשולם יגדלו בכמותם.

מעולם, כי מתחילת נטיעתם נפל בהם ספיקא דהרכבה. ומה גם כי ידענו כי גם אחב"י הררים בעה"ק יפו ת"ו לא ברכו מעולם על אתרוני העיר הזאת, והביאו למו אהרוגי אם־אל־פחם המוחזקים מדור דור. —

והנה זה כשתי שנים אשר אחרים מאחינו הספרדים יצ"ו החלו לעשות מסחר וקנין באתרוגי יפו, והביאו גם מאלו בראשונה לפעה"ק ירושלם ת"ו, ורימו בזה את הבריות לאמר כי אתרוני קורפו המה (יען כי מראה דוגמתם כאתרוני קורפו:) וגם שלחו מהם לקרית חוצות, ומזה נעשהה בשנה העברה שערוריה בעיר קרשינו ת"ו, יען כי רבים מגרי עה"ק יפו העידו עדות גמורה כי שמעו מהגננים שהמה מורכבים. לזאת יצא הרב הגדול מוהר"ר אהרן עזריאל חר מדייני אחינו הספרדים יצ"ו לחקור ולבדוק את הגנות שמה, ומכל גנות העה"ק יפו ת"ו בירר וזיקק שלשה גנות אשר לא מצא בהם אילנות מורכבים, ובאחדים מהמה מצא מורכבים ועקרם. ובדרשו וחקרו שמה מאין הובאו השתילים האלה ליפו, העיד החכם הספרדי מוהר"ר יהורא הלוי כי הוא נטע גרעיני אתרוג מגרעיני קורפו בגן השר משה מונטיפיורי הי"ו ומהם לקחו בעלי הגנות ונטעו בגנותיהם (עי' מאמר הר"י ספיר בהלבנון שנה י"ר גו' 14). — מובן מאליו כי אף אם נאמין לדבריו ונחליט כי כל האילנות המוציאים אתרוגים עם פיטמאות המה משתילי גרעיני קורפו, לא טובים המה מאתרוני קורפו, כי לא יפה כח הבן מכח האב. ומכ"ש כי עוד נוכל להסתפק אולי האמת כרברי הגוים שאמרו כי מתחילה הורכבו בעצי לימון, ומהענפים ההמה נוטעו בארץ ויהיו לאילנות אשר בזה אין שום סימן להכיר אחרי כי ענפיו ושרשיו אחר המה. — ומעתה רעת לנבון נקל כי לאחינו בחו"ל אשר יברכו על אתרוגי קורפו, יוכלו להתיר גם אתרוגי עה"ק יפו אחרי הבדיקה שיבדקו אותו כי אינו מורכב; ובכל זאת מידי ספק

הרבה גנות המוחזקים בכשרות כגני פראגא וכדומה , יען כי יחושו לנפשם מחשש ההרכבה אשר נתפשטה בארץ בימינו אלה. ואיך נעשה חלילה הרעה הגדולה הזאת לתת לפניהם אתרוגי יפו אשר אין להם חזקת כשרות כלל , ונהפוך היא כי מראשית נטיעת הגנות נודע כי מרביתם המה מורכבים.

זאת ועוד אחרי ידענו כי זה איזה שנים אשר לא נמצא אתרוגים עם פיטמאות ביפו , (כי כל האתרוגים שמה היו מהמין אשר טבעם להשליך הפיטמא) כידוע. ואך זה עתה כחמש שנים אשר התחילו להוציא אחרונים גם מהמין המגדל פיטמאו' וכל הרואה את האילנות יכיר כי המה אילנות צעירי ימים , ועל כן עלינו לשאול מי אביהם ? ומאין הביאו בעלי הגנות את השתילים לטעת אותם על אדמת יפו ? — , ועל השאלה הזאת הנשאל מבעלי הגנות , השיבו כי הביאו ענפים רבים מאיי־יון והוציאו את העוקץ הקטן אשר תחת כל עלה וקוראים לו בלשון ערבי „אל־עינה" (פתרונו.העין) ואחרי הוציאם העין הזה בעודנו רך , יפתחו את הגליד (קארע) בעץ לימון מתוק ויטעו שמה את העין הנ"ל , ואז יוציא עץ הלימון במקום הנטיעה הלזו ענף אתרוג , ואחרי כי יתגדל הענף אז חותכים מהאילן הלימון את כל ענפי הלימון והסרן ואז יוציא פרי האתרוג ורכים שאלו אותם מדוע לא הביאו שתילים עם שרשיהם מאיי־יון לטעת אותם כמו שהם ולא יצט־כו להרכיב . על זה ענו כי טבע שתיל האתרוג להתקלקל במשך שנים מועטים , אמנם אם שרשיו למטע בארץ מלימון מתוק אז תקוה יהיה לו. אולם אחרים מבעלי הגנות אמרו כי הביאו השתילים מגן השר משה מונטיפיורי הי"ו אשר בסביבות העיר הק' יפו — ובהגן ההוא נוטעו גרעיני אתרוגי קורפו . --

והנה אם נימין ואם נשמאיל לזה או לזה סוף סוף לא טובים המה אתרוגי עיה"ק יפו ת"ו מאתרוגי קורפו , ונהפוך הוא כי עוד נופלים המה אחרי־כי לא היה להם חזקת כשרות מעולם

ביפו לא ערבו לבכם לברך על אתרוגיהם כידוע ומפורסם. ואך על אתרוגי הגנות אם־אל־פחם הנטועים בפנים המדינה אשר שם רבה השאיה והשממה עד כי גם הגנות שמה המה במצב היערי, כי הערבאים שמה המה פראי ארם לא יבאו לשנות את תכונותיהם ומנהגיהם משנים קדמוניות, וכלבושיהם כתונת וחגורה, כן בתיהם ואהליהם, וכן גנותיהם ופירותיהם, וכל איש אשר ראה את הגנות שמה יעיד ויאמר כי לא חלו בם ידים, והמה גם עתה כמעשיהם ותמונתם אשר הלבישם אביר הטבע. וכל מרבית האתרוגים אשר הוציאו גני העיר הק' יפו ת"ו לא היו נלקטים כי אם אחרי ימי החג כאשר נתגדלו ונתבשלו כל צרכם, והיו נשלחים למדינות אירופא לעשות בהם מרקחת, וגרעיניהם לרפואה. —

והנה מזה כארבעה שנים אשר דבר אתרוגי ערי הק' עלה על שלחן מלכים מאן מלכי רבנן, ורבים וכן שלמים מיראי ה' בחו"ל העירו את האהבה אהבת ערי קדשינו וקימו וקבלו עליהם לשיש בימי חגם בפרי ארץ חמדתינו. ואז נתעוררה התשוקה בלבב בני עיר הק' ת"ו להרבות המסחר בארץ.

ויען אשר כל גנות אם־אל־פחם היו ת"י מזה עשרים שנה אשר אנחנו עושים בהם מסחר. ועתה כאשר רבו המבקשים מאתנו אתרוגים, יגענו והרחבנו את המסחר הזה, והוצאנו על זה ממון רב להעמיד שומרים ולהשגיח על הערבאים העצלים לעבוד את עבודת הגנות האלה לזבלם ולהשקותם למען ירבו להוציא יבול הארץ. — ואף כי ראינו כי לא ישפיקו לנו הגנות האלה לתת לנו אף את המחצה הדרושה מאתנו מאחינו בחו"ל. בכל זאת לא עלה על לבינו הלילה לשלוח יד ולקחת אתרוגים מעיר יפו ת"ו אף כי נוכל להשיגם בפחות משליש המחיר מאתרוגי אם־אל־פחם, כי חלילה לנו להתעות את אחינו ב"י אשר ינזרו מקחת מאתרוגי קארפו אף כי נמצאים

הרבה

אבותי — בראני, וכאשר היה אז כן הוא עתה". — אמנם כן אם כי רעותיהם אלה לא יתנום לצעוד קרימה, לפאר ולרומם פעולתם, לאכף את הטבע להוציא מינים ופירות חרשים מהרכבת המינים אשר המציאו ואשר ימציאו יום יום הבאטאנאקים החדשים. בכל זאת לענינינו וחקירתינו בדבר האתרוגים, אשר כל איש יחפוץ לברך על אתרוג כאתרוגים אשר ברכו עליו אבותיו, לנו הרבר הזה לטובה. וכל איש אשר רגליו ידרכו אל הגנות המגדלים האתרוגים אף כי לבו עליו דוי בראותו את העזובה והאי־סדרים השורר שמה, ובהעריכו תמונות הגנות האלה לגנות ערי אירופא רמוע תדמע עינו על שממות ערי ארצינו. אמנם ממר יצא לו מתוק בירעו כי פרי העץ הדר אשר ילקט מהאילנות הן המה הפרי אשר בו שמחו אבותינו במקדש ה׳! — הגנות האלה אשר ידועים ומסורים לנו מרור דור אשר לקטו בהמה אבותינו ואבות אבותינו מאז פרי עץ הדר, המה הגנות הנודעים בשם „אם־אל־פחם" וסביבותיה בארץ הגליל! —.

אך השם קץ לחשך, שם גם לשממות ערי קדשינו קץ בימינו אלה, כי ת"ל זה כשלשים שנה אשר נאחזו בהעיר הק׳ הרבה אנשים מאנשי אירופא כי ראו מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויטעו גנות ויזרעו שדות בסביבות עיר הק׳ יפו ת"ו, והצלחתם עמדה להם באופן נעלה מאד, כי הוציאו מהארץ יבול למכביר ופירות מפירות שונים חדשים לבקרים יצמחו יום יום — ובתוכם הצמיחו גם פרי עץ הדר— ועם ה׳ יושב ציון אף כי יתענגו על המראה החדשה אשר תתראה לפניהם העיר הק׳ יפו וגנותיה המעוטרות מור ולבונה. וישמחו אלי גיל בראותם כי ארץ חמדתינו לא תחסר כל בה עד כי תשלח יבולה ופריה לארצות רחוקות, ובכל זאת עד השנים האלה לא ערב איש מאנשי ירושלם לברך על אתרוגי יפו, יען כי רבים שמה האילנות המורכבים, וגם עם ה׳ הגרים

ביפו

הצעה.

בבואינו כיום לגלות פני הלוט והמסכה בדבר אתרוגי ערי הקדש ת"ו, וברצותינו לתת לפני הקורא מושג וציור אמיתי מדמות גנות ערי הק' ת"ו, אשר משם יוקח פרי עץ הדר לשמחת החג. נאלצים אנחנו לבא לפני הקורא בפתח דברינו במאמר המבאר מעט מתכונת ערי הקדש, ופעולת גנניה, איכריה, כורמיה, ויוגביה, במקומותם למושבותם. כי בהודע כל אלה לפני הקורא, אז ישכיל וידע את אשר לו מה לרחק ומה לקרב. —

כל תרי ערי הק' מבני אירופא אשר ינהרו לתור את ערי קדשינו, יעידון ויגידון כי נפלא תכונת הארץ הזאת מכל ארצות תבל, יען כי עוד לא שנתה את טעמה ולא הסירה את שמלתה אשר לבשה אז זה אלפי שנים. ועוד כל מנהגי יושביה בפנים הארץ כמנהגי אבותיהם משנות דור ודור. ועל כן אצילי עם בריטאני' אשר ארצם תלבש יום יום בגדים חדשים, וכלבוש תחליפם לרוח הזמן החדש. ובתשוקתם העזה לראות המונת עולם העתיקה, יתורו את הרי ישראל ויתענגו לראות תבונת יושביה ונוטעי פרי ארמתה אשר עודם נצבים בתכונתם, ובמדבריהם, ובפעולתם, כתמונת אבות אבותיהם, — עוד כפתן חרש יאטמו אזנם לקראת כל דבר חרש ופעולה חרשה אשר בעולם המעשה, ואך זה פתגמם: "כחיי אבי אחיה, וכמוהו אגוע — כי האל אשר ברא את

אבותי

P.B. [illegible]
31

קונטרס

פרי עץ הדר

יבאר את תכונת כל מיני ה א ת ר ו ג י ם הנמצאים בארץ הקדש מהגנות הערבאים אשר בפנים המדינה, המוחזקים מאז מרבותינו הק' זיע"א לכשרים לברכה בלי שום פקפוק במסורת דור אחר דור, ומהגנות אשר חרשים מקרוב נוטעו בעה"ק י פ ו ת"ו וזה איזה שנים אשר הבשילו עציהם פרי האתרוגים, ואשר משכו חכמי ישראל מהם את ידיהם מטעם חשש הרכבה אשר נתפשטה בהעיר מבעלי הגנות האירופאים ·

ויבאו בו בקורת המבקרים מהרבנים המפורסמים אשר שולחו מאת הרבנים הגאונים רבני קרתא קדישא ת"ו לחקור ולבדוק את הגנות ביפו ובהגנות אשר בפנים המדינה, ועדותם אשר העידו בפני ב"ד הצדק אשר ישבו על מדין בהענין הזה, ודבריו תעורתם בכל פרטיו .

נדפס

פעה"ק ירושלם תובב"א

שנת יתברכו לפ"ק